

OBSERVATIONS REGARDING THE LOCUTIONAL NOUN

**Cecilia CĂPĂȚĂNĂ, Professor, PhD and Anamaria PREDA, Assistant Professor, PhD,
University of Craiova**

Abstract: We have tried to highlight that the noun takes precedence over the other phrasal elements and the characteristics of its behaviour. We have drawn attention to the lexicographical registering of phrases in general, and to noun phrases in particular.

Keywords: noun, compound, phrase, statute, lexicography

1. Pe baza *DILR*, am stabilit ponderea substantivului între clasele lexico-gramaticale. Din inventarul de 98.083 de cuvinte al dicționarului, 65.999 sunt substantive, circa 67 % (pe locurile următoare, la mare distanță, se plasează adjectivele: 23.390 de adjective, adică 28% și verbele: 7203 verbe, 7,34%).

2. În ce privește ipostaza de element locuțional a substantivului, am constatat că este prezent în toate tipurile de locuțiuni. O statistică a componentelor morfologice cu statut de elemente locuționale va indica frecvența superioară a substantivului.

2.1. În locuțiunile substantivale, provenite cum se știe din locuțiuni verbale, substantivul este element obligatoriu. Toate substantivele componente sunt comune, simple sau derivate, flexibile și aparțin clasei inanimatelor. Primul substantiv component e un derivat al verbului din locuțiunea verbală, cu sufixul $-(a, e, i, \hat{a})re$, iar al doilea substantiv are aceeași formă ca în locuțiunea-bază derivativă: *aducere aminte, încetarea din viață, darea în vileag, luarea la rost, luarea în seamă, inducerea în eroare, luarea peste picior, trecerea cu vederea, stingerea din viață, trecerea în neființă; bătaie de joc, învățare / învățătură de minte, ținere de minte, dare de seamă* ș.a.

Majoritatea locuțiunilor substantivale conțin două substantive, aflate în poziție inițială și finală: *bătaie de joc, ținere de minte, învățătură de minte, (ne)băgare de seamă, punere la cale* ș.a. Mai puține conțin doar un substantiv aflat în poziție inițială, urmat de un adverb: *aducere aminte, luare aminte, părere de rău, părere de bine*.

Cele mai multe substantive aflate pe primul loc în structura locuțională sunt derivate postverbale, fie infinitive lungi, cu sufixul $-(a, e, i, \hat{a})re$: *luare, aducere, băgare, învățare, părere, ținere, punere* ș.a., fie supine substantivizate: *datul, luatul, adusul, pusul, statul* (pe gânduri), *trasul* (pe sfoară) ș.a., fie derivate cu alte sufixe substantivale: *bătaie* (de joc, de cap), *aruncătură* (de ochi), *învățătură* (de minte). În multe cazuri, locuțiunea substantivală are două variante, datorită substantivizării infinitivului și a supinului: *aducerea aminte / adusul aminte, punerea la cale / pusul la cale, luarea aminte / luatul aminte, punerea la punct / pusul la punct, tragerea pe sfoară / trasul pe sfoară, tragerea la răspundere / trasul la răspundere, darea în vileag / datul în vileag* ș.a.

Câteva substantive componente, aflate pe poziția secundă în structura locuțională și-au pierdut autonomia lexico-gramaticală: *seamă, iveală, vileag, tiflă, hac*. Prin urmare, în româna actuală, statutul lor este acela de component locuțional, nu de substantiv. Altele sunt în uzul

românei actuale, făcând parte fie din lexicul fundamental: *cale, picior, minte, joc, gând, rost, vorbă, cuvânt*, fie din cel neologic: *eroare, revistă, tapet*.

2.2. Cu foarte puține excepții, locuțiunile adjectivale conțin un substantiv precedat sau urmat de prepoziții, fără sau cu determinanți: *de baștină, de comă, cu / fără folos, cu / fără noimă, în etate, la întâmplare, la toartă, din naștere, din oficiu, de toată isprava, în toată firea, sub orice critică; tot felul de, tot soiul de*. Ca determinante substantivale, participiile unor locuțiuni verbale sunt locuțiuni adjectivale. Conțin un substantiv în poziție finală: *pus în aplicare, pus la punct, pus la cale, tras la răspundere, tras pe sfoară, avut în vedere* ș.a.

Există câteva locuțiuni adjectivale cu semnificație cantitativ-superlativă, care au o structură deosebită, incluzând un substantiv articulat nehotărât și o prepoziție postpoziționată acestuia: *o groază de, un morman de, o sumedenie de, o puzderie de, o droaie de, o cârcă de, un vraf de; o mână de un pic de, o umbră de, o fărâmă de, o brumă de*.

Câteva locuțiuni adjectivale au două substantive, primul precedat de o prepoziție, celălalt în genitiv sau în acuzativ prepozițional: *în floarea vârstei, de mama focului, de amorul artei, în puterea vârstei, de ochii lumii, de râsul lumii, la ordinea zilei, la lumina zilei; la voia întâmplării, la mintea cocoșului, fiul ploii; cu stea în frunte, cu scaun la cap, cu capul pe umeri, cu dare de mână* ș.a.

2.3. Ca și în locuțiunile adjectivale, în locuțiunile adverbiale, cu excepția câtorva tipare, substantivul precedat de prepoziție, fără sau cu determinant, e component de bază: *cu dificultate, cu predilecție, în anasmbu, cu niciun preț, în față, în gura mare, de pomană, în ultimă instanță, din păcate, la un moment dat, pe picior greșit, peste așteptări, prin viu grai, în caz contrar*.

Deloc negliabile statistic și cu un tipar productiv sunt construcțiile adverbiale cu repetiție, în care un substantiv la singular nearticulat se repetă: *an de an; cap la / în cap; de la caz la caz; ceas de ceas; din colț în colț; cuvânt cu cuvânt; față în față; gând la gând; (din) gură în gură; iarnă de iarnă; literă cu literă; din loc în loc; lună de lună; mână de la mână; (din) mână în mână; din minut în minut; din moment în moment; noapte de noapte; ochi în ochi; din om în om; din oră în oră; oră de oră; pas cu pas; picior peste picior; punct cu punct; rând pe rând; săptămână de săptămână; seară de seară; din timp în timp; umăr la umăr; în veci de veci; din vorbă-n vorbă* ș.a.

2.4. Și în locuțiunile verbale, cu excepția a două tipare (unul cu adjectiv: *a o face lată*, celălalt, cu adverbe: *a da înapoi, a-și aduce aminte, a lua aminte* ș.a.), substantivul e component obligatoriu: *a lua loc, a avea parte, a o lua la fugă, a bate câmpii, a avea de gând, a ține minte, a-și bate joc, a pune la punct, a face față* ș.a.

2.5. Cel mai frecvent component al locuțiunilor prepoziționale e tot substantivul. Acesta apare precedat de prepoziție: *sub aspectul, pe / în baza, pe calea, în ciuda, în / din față, în favoarea, în / de-a latul, în locul, în privința, pe spezele, în / pe urma, în vederea* ș.a., demarcat de două prepoziții: *în acord cu, pe bază de, în calitate de, în / la caz de, în conformitate cu, în curs de, în loc de, la un loc cu, în funcție de, în urmă cu, cu privire la, în raport cu / de, cu referire la, în timp de* sau urmat de prepoziție: *față de, față cu, vreme de, timp de*;

2.6. În locuțiunile conjuncționale, substantivul ocupă fie un loc median, între componente (prepoziție + substantiv + conjuncție / relativ): *din cauză că, din pricină că, în caz că, în loc să, pe motiv că; de vreme ce, din moment ce, în timp ce, în vreme ce, pe dată ce,*

pe măsură ce, fie locul final: *în schimb, în concluzie, în consecință, cu alte cuvinte, prin urmare; în ce fel, în ce chip, cât timp, câtă vreme, de câte ori, pe câtă vreme* ș.a.

2.7. Substantivul e component și al locuțiunilor interjecționale: *ce / pe / la dracu!, Doamne Dumnezeu!, dragă Doamne!, drăgăliță Doamne!, Doamne ferește!, Doamne iartă-mă!, la / pe / ce naiba!, Maică sfântă / precistă!, măicuța mea!, pentru Dumnezeu!, slavă Domnului!, păcatele mele!, vezi Doamne!*

3. 1. Comportamentul substantivului locuțional este, de cele mai multe ori, diferit de cel al unui substantiv nelocuțional. Forma substantivului locuțional nu variază în raport cu categoriile gramaticale de număr, caz și determinare, așa cum se întâmplă în cazul substantivului nelocuțional: *Are de gând să plece., *Are de un gând să plece., *Are de gândul ..., *Are de gânduri să ... vs Ce gând are?, Ce gânduri are?, Are un gând., Are niște gânduri ascunse.; A lua-o la picior., *A luat-o la picioare. vs Îl doare piciorul / un picior.; Stau de vorbă., *Stau de vorbe., *Stau de o vorbă. vs. Te-a durut vorba lui / te-au durut vorbele lui.; I-a tăiat macaroana., *I-a tăiat macaroanele. vs Fierbe macaroanele., A luat o macaroană să vadă dacă a fiert.; Au strigat într-un glas., *Au strigat în multe glasuri., *Au strigat în glas.; Era scos din minți., *Era scos din minte.; L-a pus pe gânduri plecarea ta., *L-a pus pe gând plecarea ta.; A fost un incendiu de proporții., *A fost un incendiu de proporție.; Tehnologiile de ultimă oră., *tehnologii de ultime ore; E un om cu scaun la cap., *Sunt oameni cu scaun la capete., *Sunt oameni cu scaune la capete.*

3.2. În unele locuțiuni se păstrează forme flexionare învechite sau ieșite din uz: *câmpi – a bate câmpii, a-și lua câmpii; roate – a pune pe roate, a băga bețe în roate, a da roate, a fi pe roate, a merge ca pe roate; fuga – a da fuga, fuga-fuga; binișorul – cu binișorul, a lua cu binișorul, șezi binișor!*

3.3. În cvasilocuțiuni, formate dintr-un verb-suport și un substantiv, componentul verbal poartă morfemele predicativității, iar cel substantival imprimă semnificație grupului respectiv. Verbul-suport *a face* este prezent în numeroase cvasilocuțiuni. Le numim astfel, deoarece construcția e unitară din punct de vedere semantic, dar substantivul-component are autonomie lexico-gramaticală: *a face greșeli / o greșeală / aceeași greșeală / greșeli copilărești*. Există semne de locuționalizare a grupului care constau în restrângerea capacității de dominare a substantivului în anumite contexte: *vă fac legătura cu, au făcut schimb de adrese, mi-am făcut socoteala că..., a făcut abstracție de..., face umbră pământului, fă pași!, face multe / puține concesii / complimente / cumpărături / fasoane / glume / mofturi / năzdrăvănii; face multă / oarecare / puțină avere / bășcălie / liniște / lumină / concurență / treabă / pagubă / risipă.*

3.4. Ca element locuțional, substantivul apare în următoarele ipostaze:

- la singular nearticulat: *în loc de, în loc să, a pune la cale, a ține minte, a lua loc, cu cap, la întâmplare;*

- la singular articulat hotărât: *a face plinul, a da onorul, de-a rândul, la anul, cu amănuntul, cu preșul, cu carul, pe naiba, în ciuda;*

- la singular articulat nehotărât: *într-un final, într-o veselie, într-o frenezie, o sumedenie de, o groază de, într-o vreme, într-o rână, de-o seamă;*

- la singular articulat hotărât, cu determinant adjectival (inclusiv numeral cu valoare adjectivală): *de toată jena, de mai mare dragul, de tot rahatul, la mâna a doua, cu brațele întinse, cu tot dragul;*

- la singular nearticulat, cu determinant adjectival: *de ultimă oră, în așa hal, de vișă nobilă, cu sânge rece, pe picior mare, de primă mână, de neam prost;*
- la plural nearticulat: *în draci, a sta pe gânduri, de proporții, din păcate, pe capete, sub așteptări, de milioane;*
- la plural articulat hotărât: *cu lunile, a-și lua câmpii, a bate câmpii;*
- la plural articulat nehotărât: *bătut în cuie, a lua la întrebări, înaintat în zile, a pune pe butuci, a pune pe roate, ieșit din minți;*
- la plural nearticulat, cu determinant: *în doi peri, la bani mărunți, între două vârste, în doi timpi ș.a.*

3.5. Cel mai important criteriu în acordarea statutului locuțional este pierderea totală sau parțială a autonomiei morfosintactice a substantivului component. În oricare dintre combinațiile libere ale unui substantiv, acesta își menține intactă capacitatea de funcționare: *A găsit un loc de muncă în străinătate.; Găsește locuri de...; A găsit locul de muncă potrivit...; A găsit niște locuri de muncă...ș.a.m.d.* În schimb, în locuțiune, substantivul are o unică formă, fiind invariabil: *A luat loc lângă tine. *A luat locul lângă tine. *Au luat locuri...* Disponibilitățile combinatorii ale unui substantiv sunt reale într-o îmbinare liberă: *Au jucat un joc / jocul numit.../ acest joc / niște jocuri / jocurile preferate.,* în vreme ce, în locuțiuni, ori se anulează: *bătaie de joc / *bătaie de un joc / *bătaie de jocul preferat,* ori se restrâng într-un mod evident până la anulare: *are nevoie / are mare / puțină nevoie de...; (animal) de povară / * de mare povară; (e cam) din topor / *din acest topor; (este) dintr-o bucată / *din această bucată ș.a.m.d.*

3.6. Statutul locuțional se datorează și sensului unitar lexico-gramatical pe care o îmbinare de cuvinte l-a dobândit și l-a fixat într-un anumit context. Aceeași combinație de cuvinte este când locuțională, când nelocuțională, în funcție de context. Iată, de pildă, cum semantica aceleiași secvențe lexicale e diferită în raport de funcționarea ei de ansamblu sau nu într-un anume context: *Am fost de față.* cf. *săpun de față;* *E în stare de orice.* cf. *În stare lichidă...; A dat cu piciorul* „a ratat” *unei șanse unice.* cf. *A dat cu piciorul în ușă; Spectacolul are loc în sala...cf. Ea are loc la masă lângă tine; Să nu faci asta, Doamne ferește!* cf. *Doamne, ferește-mi copilul de neazuri!; Documentul ar putea face lumină* „elucida, clarifica” *în acest scandal* cf. *Și o lumânare face lumină, dar slabă; Filmul a făcut valuri* „a produs o impresie puternică” *la festival* cf. *Orice vapor face valuri; A pus mâna* „a luat, furat, dobândit” *pe avere* cf. *A pus mâna pe calorifer; Din păcate* „din nenorocire, din nefericire, spre regretul...”, *a învins orgoliul* cf. *Și-a mai spălat unele din păcate, nu pe toate; Din întâmplare* „pe neașteptate, pe nepregătite, surprinzător”, *s-a trezit erou* cf. *N-a reținut nimic din întâmplare; Cântă după ureche* „fără partitură” cf. *Și-a dat părul după ureche; L-a făcut praf* „a distrus” *pe președinte* cf. *Pe drumuri neasfaltate, mașinile fac praf; Să nu pleci cu mașina la ore de vârf* „când traficul e aglomerat” cf. *Urcase mult și se apropiase de vârf* ș.a.

3.7. Din punctul de vedere al funcționării sintactice, cele mai multe substantive locuționale nu admit niciun determinant: *a pune la cale, a sta pe gânduri, a ține minte, a lua loc, a lua parte la, a lua la bătaie* etc. Există însă substantive cu o anume determinare obligatorie: *pe cont propriu, pe termen scurt, pe nepusă masă, în altă ordine de idei, ultimul răcnet, a dat în mintea copiilor, în scurt timp, de râsul lumii, cu tragere de inimă, învățatură de minte.*

3.8. Deși dicționarele explicative românești acordă încă statut substantival cuvintelor: *vileag, dodii, ghiotura, iveală, hac, furori, seamă, pomeneală, pripas, rână, berbeleacul, ghes, binețe, baștină, ananghie, pomină, răspăr, tăgadă, tiflă, valmă* ș.a., am constatat că utilizarea lor e realmente dependentă de termenii colocanți, cu care formează locuțiuni: *a da în vileag, în dodii, cu ghiotura, a scoate la iveală, a da la iveală, a-i veni de hac, de-o seamă, a lua seama, pe seama, a băga de seamă, a băga seama la, a ține seama de, a lua în seamă, nici pomeneală, de pripas, într-o rână* ș.a.

La unele dintre acestea, *DOOM*-ul precizează corect că apar în locuțiuni: *ghiotura, lături, seamăn, berbeleacul, baștină, pomină, răspăr, van* ș.a., la altele însă, incorect, în expresii: *seamă, vileag, binețe, valma* ș.a.

În virtutea „inertiei”, *DOOM*-ul înregistrează încă, la unele dintre acestea, forme flexionare de genitiv și dativ articulat, adăugând uneori precizarea referitoare la uzul „rar”: *iveală, ivelii; izbeliște, izbeliștii; precădere, precăderii; privință, privinței; neștire, neștirii*; de singular și plural: *pripas, pripasuri; sponcă, sponci; toi, toiuri*; de singular, plural și genitiv-dativ articulat: *ananghie, ananghii, ananghiei; furoare, furori, furorii; tăgadă, tăgade, tăgadei; tiflă, tifle, tiflei*.

Concluzii

1. Substantivul e prezent în toate tipurile de locuțiuni.
2. Comportamentul substantivului locuțional se caracterizează prin flexiune incompletă în raport cu categoriile sale gramaticale și se deosebește astfel de cel al unui substantiv nelocuțional.
3. Dicționarele continuă să acorde statut substantival unor cuvinte care apar doar în locuțiuni, deci sunt componente locuționale.
4. Când statutul locuțional e cert, substantivul component este element locuțional.
5. Dacă un asemenea substantiv și-a pierdut autonomia lexico-gramaticală (v *seamă, vileag, iveală, toi, hac* ș.a.), este **doar element locuțional**.
6. Dicționarele explicative românești includ în inventar un număr mic de unități frazeologice, adesea învechite, ieșite de multă vreme din uz, în detrimentul celor cu frecvență ridicată în comunicare (în *DEX 2012* e înregistrată *a da în undă*, dar nu apar *a da drumul, a da voie*).
7. Tratarea lexicografică a unor asemenea substantive locuționale trebuie să fie unitară. Propunem statutul de **formant locuțional** sau **component locuțional** pentru substantivele de sub 5, iar, la celelalte, înregistrarea locuțiunilor în care apar.

Bibliografie

- Boroianu, Ioana, *Conceptul de unitate frazeologică; tipuri de unități frazeologice I și II*, în *LL* 1 și nr. 3, 1974.
- Bucă, Marin, *Marele dicționar de expresii românești*, București, Meteor Press, 2012.
- Căpățînă, Cecilia (coordonator), *Dicționar invers al limbii române*, București, Editura Niculescu, 2007.
- Căpățînă, Cecilia, *Elemente de frazeologie*, Craiova, editura Universitaria, 2007.

- Căpățină, Cecilia, *Instantanee lingvistice*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 2009.
- DEL_R = *Dicționar de expresii și locuțiuni românești*, Iași, Mydo Center, 1997.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic, 2012.
- DSL = *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2001.
- DOOM² = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a, București, EA, 2005.
- Dimitrescu, Florica, *Locuțiunile verbale în limba română*, București, EA, 1958.
- GA = *Gramatica limbii române*, Vol. I, II, ediția a II-a revăzută și adăugită. Tiraj nou, București, EA, 1966.
- GAL_R = *Gramatica limbii române*, Vol. I *Cuvântul*, II, *Enunțul*, Tiraj nou, revizuit, București, EAR, 2008.
- Hristea, Theodor, *Frazeologia și importanța ei pentru studiul limbii române*, în LL 1/1984.
- Mărănduc, Cătălina, *Dicționar de expresii, locuțiuni și sintagme ale limbii române*, București, Editura Corint, 2010.
- Mărănduc, Cătălina, *Consemnarea în dicționare a unităților frazeologice*, în *Lucrările celui de-al treilea simpozion internațional de lingvistică*, București, Editura Universității din București, 2010, p. 257-267.
- Pană Dindelegan, Gabriela, *Locuțiuni sau grupuri sintactice libere (analizabile) ?*, în LL 1/1991.
- Șovar, Andreea, *Construcții cu verbe-suport în limba română*, în *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării*, București, Editura Universității din București, 2008, p. 155-161.
- Tomici, Mile, *Dicționar frazeologic al limbii române*, București, Editura Saeculum Vizual, 2009.